

آهنگ تاریخ در «میل آهنگان»

تصویری که آندره گدار از بنای میل آهنگان در کتاب «آثار ایران، منتشر کرده است احتمالاً مربوط به قبل از قبل از ۱۳۱۰ خورشیدی

نمای میل بعد از مرمت برگرفته از کتاب بناهای تاریخی خراسان، نوشته علی اصغر مقری

میل آهنگان در شمالیل امروز عکس از ساسان عبیدی

میل اخنجان یا اخنگان یک میل یا برج آرامگاهی است که در شمال شرقی ولایت توس عهد تیموری و در مجاورت روستای اخنگان ساخته شده است؛ روستایی که در کناره جاده توس به پاژ واقع شده و در قرون هفتم تا اوایل نهم هجری از رونق زیادی برخوردار بوده است و همین باعث شده است یکی از بناهای شاخص ولایت توس قدیم در مجاورت آن ساخته شود. این بنا که ترکیبی از آجر و معرق کاشی است، در واقع یک برج آرامگاهی به ارتفاع هفده متر است که بر روی سکویی مدور یا هشت نیم ضلعی قرار گرفته است. این بنا در ۲۰ خرداد سال ۱۳۲۱ با شماره ۳۴۱ توسط سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران به ثبت ملی رسیده است و امروز دقیقاً ۸۴ سال از آن روز می‌گذرد.

گل‌کاشی لاجوردی بر دیواره بیرونی میل آهنگان

موقعیت روستای اخنگان روی نقشه مشهد

نقش بناهای آرامگاهی در دوره تیموری

ساخت آرامگاه‌ها بسیار مورد توجه سلاطین و صاحب‌منصبان تیموری بوده است. به گونه‌ای که در گوشه‌کنار قلمرو آنان آرامگاه‌هایی سر برآورده و به شیوه‌ای زیبا به تزیین آن‌ها پرداخته شده است. بناهای آرامگاهی دوره تیموری در ایران و مناطق تحت‌سلطه آن‌ها، شامل برج‌ها، گنبد‌ها و بناهای چهارطاقی هستند که به‌طور گسترده در معماری این دوره دیده می‌شوند. از جمله برج‌های آرامگاهی تیموری می‌توان به برج اخنگان اشاره کرد. این بناها نقش مهمی در نشان دادن قدرت، عظمت و ذوق هنری این دوره داشته و معمولاً با الهام از برج‌های دوره قبل و با استفاده از اشکال هندسی مانند هشت ضلعی ساخته شده‌اند و علاوه بر این با استفاده از نقاشی‌ها، کاشی‌کاری‌ها، گچ‌بری‌ها و تزیینات متنوع دیگر، به زیبایی و شکوه بیشتری آراسته شده‌اند.

یک زن که نمی‌دانیم کیست!

از میل یا برج اخنگان به نام‌های میل اخنجان، میل اخنجون، میل آهنگان و میل قمرالملک نیز یاد شده است اما با هر نامی که آن را بخوانیم، وجود یک مقبره در دل آن باعث شده است که اخنگان در زمره بناهای آرامگاهی عصر تیموری قرار بگیرد. با وجود اینکه هویت شخص مدفون در این بنا مشخص نیست، داستان‌ها و نقل‌های متعددی در این باره ثبت و ضبط شده است. یکی از این قول‌ها به اعتقاد مردم محلی برمی‌گردد که در قدیم معتقد بوده‌اند مقبره درون میل به دختری هندی تعلق دارد که برای زیارت امام رضا^(ع) آمده و در اینجا درگذشته است، از این جهت به این بنا، آرامگاه دختر هندی می‌گفته‌اند. برخی هم او را خواستگار امام رضا^(ع) می‌دانند.

آندره گدار باتوجه به تزیینات بنای میل، از جمله تزیینات فیروزه‌ای داخلی بنا که رنگ‌وبویی زنانه دارد، مقبره داخل آن را به یک زن نسبت داده است. او در کتاب «آثار ایران» تألیف آندره گدار، پداگدار و ماکسیم سیرو، ترجمه ابوالقاسم سروقدمقدم، نوشته است: «سنگ قبر مکعب مستطیلی است، حجیم به رنگ خاکستری و از جنس سنگ‌های آهکی که هنوز در وسط بنا قرار دارد و ظاهراً سنگ مزار شخصیتی است که بنا را برای او ساخته‌اند، زیرا خطوطی که بر آن حک شده، مشابه کتیبه گچ‌بری دور گردن گنبد می‌باشد. نوشته‌های روی سنگ علاوه بر اینکه بسیار بد ساخته شده از گزند ایام مصون نمانده، فرسوده و لایق‌راء شده است. فقط قسمت‌هایی از آیات قرآنی بر آن قابل تشخیص است، ولی اهالی محل مدعی‌اند که اجدادشان بر آن کلمه «آهنگان» و «قمرالملک» را خوانده‌اند. نیز گفته می‌شود که آرامگاه متعلق به گوهرتاج، خواهر یا یکی از اقوام گوهرشاد همسر سلطان شاهرخ، می‌باشد. عده‌ای را نیز عقیده بر آن است که میل آهنگان برای آهنگان خاتون نامی ساخته شده که چیزی در مورد او نمی‌دانند. بدیهی است که همه این مطالب غیر قابل اعتمادند و احتمالاً گویای کمترین حقیقتی نیستند. با این همه در همه این گفته‌ها صحبت از یک زن است و نه یک مرد و به نظر می‌رسد که روایات محلی در این نکته صادق باشد، چرا که نقوش زنانه گل‌های مینایی که بنا را آذین کرده مؤید این نظر است.» از این میان اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان قول خواهر گوهرشاد بیگم (بانی مسجد گوهرشاد) را صحیح تر دانسته است و در سال‌های پس از انقلاب با نصب تابلویی مقبره میل اخنگان را به گوهرتاج منسوب دانسته است که البته مورد پذیرش بسیاری از پژوهشگران نیست.

تزیینات کاشی‌کاری بسیار نفیسی که بر روی قسمت فوقانی ساقه برج قرار دارد عکس، ساسان عبیدی

واحدی دارند در بالا به رنگ طبیعی سپس لاجوردی، آبی فیروزه‌ای و سرانجام آجر معمولی.» گدار در نهایت درباره تاریخ ساخت این بنا می‌گوید: «تاریخ احداث بنا نمی‌تواند خارج از عصر مغول یا تیموریان باشد و باتوجه به اینکه گل‌هایی که نمای خارجی بنا را زینت بخشیده‌اند، بیشتر به سبک دوره تیموریان شباهت دارد تا مغول. من تصور می‌کنم که بتوان میل آهنگان را با درصدی از احتمال متعلق به بانویی دانست که در عصر تیموریان در گذشته است.»

حاشیه‌ای هستند که در گذشته کتیبه‌ای از کاشی‌های مستطیل آن را آذین می‌کرده ولی از آن‌ها حتی قطعه‌ای کوچک برجای نمانده است. در بالای این تزیینات گروه‌هایی متشکل از دو برجستگی کوچک سه‌گوش که کنگره‌های حجیم بام را بر خود دارند بالا رفته‌اند. این کنگره‌ها مثل کنگره‌های میل رادکان کاشمر کلات نادری و بنای واقع در ترکستان مدور نبوده، بلکه آن‌ها نیز مثلثی شکل‌اند.

آن‌ها مزین به رشته‌های مضاعفی هستند که رنگ

تا ابتدای کنگره‌ها، به‌طور کلی به شکل گل هستند ولی نقوش ستاره‌ای شکل و صلیبی نیز دیده می‌شود.» او توضیح داده است که «کاشی‌ها تا ارتفاع پلکان به‌کلی از میان رفته‌اند ولی چندتایی هنوز در قسمت بالا برجای مانده‌اند.

آن‌ها به رنگ لاجوردی و فیروزه‌ای هستند و به‌طور متناوب نصب شده‌اند. در اطراف در، کاشی‌هایی وجود داشته به شکل مستطیل که از آن‌ها جز آثاری بر روی ملات چیز دیگری باقی نمانده است، ستون‌ها دارای

پلان میل برگرفته از کتاب بناهای تاریخی خراسان نوشته علی اصغر مقری-در این پلان مشخص است که بنا یک در و دو پنجره دارد.

اطلاعات فرانسوی از برج قدیمی

برج یا میل اخنگان در فاصله ۲۲کیلومتری شمال مشهد واقع شده است.

علی اصغر مقری در کتاب «بناهای تاریخی خراسان» وقتی به برج یا میل اخنجان رسیده، چنین نوشته است: «نمای خارجی این برج آجری هشت‌ضلعی است و دارای گنبدی مخروطی شکل به‌صورت ترک‌ترک از نوع گنبد‌های رک است. آجرکاری آن بسیار هنرمندانه و به اشکال گوناگون هندسی است. این برج دارای سه در ورودی است. ارتفاع آن حدود چهارده متر و در داخل سنگ قبری به طول ۱۱۰ و عرض پنجاه و ارتفاع چهل سانتی متر وجود دارد که با خط ثلث و نسخ نقر شده ولی خواندن آن میسر نیست. در حاشیه زیر سقف محل کتیبه‌ای که احتمالاً بر روی کاشی نوشته بوده باقی است ولی اکنون این کتیبه و در نتیجه کاشی‌ها از بین رفته است. روی هم رفته برج اخنجان یکی از بناهای قرن نهم هجری قمری است ولی اطلاعات چندانی در مورد چگونگی و تاریخ دقیق آن در دست نیست.»

آنچه او توضیح داده در واقع مربوط به پیش از مرمت این بناست و حالاً می‌دانیم که ارتفاع ستون استوانه‌ای میل اخنگان ۱۳.۷متر و بلندی کلاهک عرق چینی که روی آن قرار گرفته در حدود ۴.۲متر است. اطلاعات بیشتر را باید از آندره گدار، باستان‌شناس مطرح فرانسوی، گرفت که در اواخر دهه اول قرن گذشته، هم‌زمان با دورانی که برای ساخت آرامگاه فردوسی در منطقه توس حضور داشته، برای کشف گوشه‌ای از تاریخ این بنا تلاش‌های بسیاری کرده است.

او در کتاب «آثار ایران»، تألیف آندره گدار، پداگدار و ماکسیم سیرو و ترجمه ابوالقاسم سروقد مقدم، میل را با نام میل آهنگان معرفی کرده و نوشته است: «برج آهنگان، واقع در حدود بیست‌کیلومتری شمال مشهد، می‌تواند جزو گروه آرامگاه‌ها و مراقدی باشد که برج رادکان شرقی، برج کاشمر و برج کلات نادری در ایران از آن جمله‌اند. ولی این‌گونه بناها ریشه در ترکستان دارد و مشهورترین نمونه آن‌ها یعنی گور میر در آنجاست، میل آهنگان بنایی است آجری که از داخل هشت‌گوشه و از خارج مدور می‌باشد.

در پیرامون بنا هشت نیم‌ستون آن را آذین کرده‌اند. بر فراز آن گنبدی قرار دارد که دارای تزییناتی ساده است و باهی که پوشش اصلی بناست. میل آهنگان دارای یک در و دو پنجره است. در داخل بنا نقوش و نگاری دیده نمی‌شود، ولی در خارج، دیوار نیم‌ستون‌ها و بام باکاشی آذین شده‌اند. کاشی‌های قسمت تحتانی یعنی تا کتیبه نواری شکل و کاشی‌های قسمت فوقانی یعنی

نام میل اخنگان از دو بخش میل

و اخنگان تشکیل شده و از آنجایی که این میل یا برج مقبره در روستای اخنگان قرار گرفته است، به آن اخنگان می‌گویند. اخنگان تلفظ فارسی این بناست که اعراب به آن اخنجان نیز می‌گفتند. میل‌ها که برج یا برج مقبره نیز نامیده می‌شوند، بناهایی هستند که ارتفاعشان زیاد است و در مسیر شاه‌راه‌های قدیم ساخته می‌شده‌اند تا مسافر بتواند از دور مسیرش را تشخیص دهد. جالب اینکه میل اخنگان بین شمال شرق شهر تباران توس یعنی محل دفن فردوسی و پاژ محل تولد فردوسی قرار دارد. فاصله

مهدی سیدی فرخد، پژوهشگر و خراسان‌شناس، درباره میل اخنگان می‌گوید

بنایی از دوران ۲۰۰ساله شکوه توس

اخنگان بگذاریم. اصولاً تمام بناها کتیبه‌ای برای خود دارند اما از آنجاکه در میل اخنگان هیچ کتیبه و نوشته‌ای باقی نمانده، اطلاعاتی در خصوص زمان ساخت

و معمار آن وجود ندارد. جالب اینجاست که در منابع و متون تاریخی و ادبی هیچ صحبتی از این میل نشده و اطلاعات موثقی از آن در دست

کنند. به عنوان مثال با دفن فردی در این بنا نام برج مقبره نیز بر آن نهاده شده است. اتفاقاً در میل اخنگان فردی نیز دفن شده و سنگ قبر آن نیز کاملاً مشهود است.

بنا بر مشاهدات موجود، بقایای استخوان آن شخص به‌طور کامل این موضوع را تأیید می‌کند؛ بنابراین ما می‌توانیم نام برج مقبره را هم بر میل

